

RECENSIES

Van Winters studie is de exemplarische waarde ervan. De geschiedenis van de Kamer Stad en Lande illustreert de geschiedenis van Groningen, van de WIC, van de Republiek. Ze is een voorbeeld van inrichting en werking van zo'n WIC-kamer, en laat zien hoe een dergelijke instelling en de erbij betrokkenen in de lokale omgeving pasten. Aan de hand van concrete voorbeelden en cijfers wordt men ook gewaar hoe het zat met de kapitaalinvestering en het rendement ervan, hoe de financiële en andere relaties binnen de compagnie waren, welke resultaten werden geboekt en, voor een niet gering gedeelte, op welke wijze. Waar in de geschiedschrijving over het algemeen de overzeese activiteiten van de WIC de aandacht hebben genoten, maakt dit werk duidelijk hoe de Nederlandse kant van dat bedrijf functioneerde.

Kenners zullen uit het voorgaande summiere overzicht van de inhoud reeds opgemaakt hebben dat *De Westindische Compagnie ter Kamer Stad en Lande* een typerende Van Winter-studie is. De keuze van een regionaal onderwerp dat wordt ingebed in en illustratief is voor bredere verbanden, de grote aandacht voor genealogische bijzonderheden en tot in de finesses ontrafelde financiële transacties en de als terloops aan concrete gegevens getoetste algemene thesen en stellingen, ze zijn even typerend als de verbazende werkkraft en acribie die aan de totstandkoming van dit werk ten grondslag liggen. Opmerkenswaardig is immers, dat de auteur de geschiedenis van de kamer Groningen heeft moeten reconstrueren als uit het niets: er bestaat geen archief van. Dat zelfs Homerus wel eens een tukje doet bewijst de illustratie tegenover bladzijde 96, die ondersteboven is afgedrukt. De vergelijking met de dichter strekt zich uiteraard niet tot de aard van de tekst uit: die mist bij alle helderheid epische kwaliteiten. Het betreft hier dan ook een boek dat vooral als naslagwerk goede dienst zal doen. Het is daarom enigszins betreurenswaardig dat een register van zaken ontbreekt en dat bronnen en literatuur alleen uit de voetnoten opgediept kunnen worden.

G. J. Schutte

J. van Goor, *Jan Kompenie as schoolmaster. Dutch education in Ceylon 1690-1795* (Dissertatie Utrecht, 1978; Groningen: Wolters Noordhoff, 1978, 205 blz., f35,-).

Deze dissertatie, opgezet als een onderzoek naar de Nederlandse seminaria, groeide uit tot een studie over het onderwijs vanwege de Verenigde Oostindische Compagnie (VOC) op Sri Lanka (Ceylon). Deze ontwikkeling is zichtbaar in de compositie: na het eerste hoofdstuk over de compagnie en Ceylon, volgen vier hoofdstukken over het seminarium te Jaffna, dat overigens slechts van 1690 tot 1722 bestond, en dat te Colombo. Het laatste hoofdstuk behandelt het volksonderwijs, een soort basisonderwijs, in de gebieden onder bestuur van de VOC.

De VOC mag zich de laatste jaren verheugen in een groeiende historische belangstelling. Het valt te verwachten dat de resultaten van het lopende onderzoek in de komende jaren de kennis aanmerkelijk zullen verrijken. Dit onderzoek richt zich hoofdzakelijk op de goederen- en geldstroom tussen Azië en Europa, op het VOC-bestuursapparaat in de Republiek en overzee, en op de politieke en handelsbetrekkingen tussen de VOC en de Aziatische samenleving. Omdat godsdienst en onderwijs hierbij slechts terloops aan de orde komen, deed Van Goor met zijn onderwerp een gelukkige greep. In de zeventiende en achttiende eeuw stond de christelijke godsdienst in de Europese samenleving nog zo centraal, dat reflexie over de verhouding van de Europese tot buiten-Europese culturen mede in godsdienstige termen vorm kreeg.

De VOC had de Portugezen van Ceylon verdreven, maar hun geestelijke erfenis: een niet onaanzienlijke katholieke bevolking, kerken en scholen, nam zij van hen over. Van bekeering van deze katholieken tot de 'ware' calvinistische leer kwam niet veel terecht. Commissaris-generaal Van Reede stuitte op de vooravond van Kerst 1689 in de omgeving van Jaffna op zeven grote katholieke kerken; hij gaf het bevel om bijeenkomsten van katholieken, met ieder wel 600 deelnemers, uiteen te drijven; het werden er tien, die dit lot trof. Deze gebeurtenissen waren aanleiding tot het stichten van een opleidingsschool voor inheemse geestelijken en schoolmeesters, een seminarium. Hierbij speelde bij de VOC-autoriteiten, naast de opdracht tot het verspreiden van het 'ware' christelijke geloof, de vrees dat de katholieken bij een aanval door een katholieke natie, waarbij vooral aan Frankrijk werd gedacht, een vijfde colonne zouden vormen een belangrijke rol. Bovendien verwachtte men dat een inheemse protestantse élite meer loyaal aan de compagnie zou zijn.

Het VOC-bestuur was nergens zo intensief als op Ceylon. De compagnie was souverain in de kuststreken en oefende er vooral controle uit op de kaneelschillers. Dit was van belang, omdat de VOC de kaneel als enige in handen wilde krijgen. Het compagniesbestuur was indirect. De plaatselijke hoofden onderhielden de contacten tussen bestuur en bevolking. Daarom moesten zij enigszins kunnen lezen en schrijven. De zonen van deze bestuurlijke élite, en ook halfbloeden, streefden naar een carrière in het VOC-apparaat. Zij verlangden onderwijs om onder de vleugels van de compagnie in de samenleving omhoog te kunnen komen. Kennis van het onderwijs kan een licht werpen op de opkomst van een plaatselijke, met de VOC gelieerde, élite.

Zo komen in dit boek, rond het verhaal van de lotgevallen van de seminaria, drie onderwerpen nauw verweven aan de orde: de houding van kerk en VOC-bestuur tegenover de Ceylonse cultuur, zoals die tot uiting kwam in het hindoeïsme en boeddhisme, de opleiding van geestelijken om het protestantisme te verspreiden en te bewaren, en de vorming van een inheemse élite, die een brug moest slaan naar de inheemse onderdanen van de compagnie.

Het feitelijke punt van uitgang bij het archiefonderzoek: de seminaria, stelde grenzen. Het betreft onderwijs ter vorming van een geestelijke en bestuurlijke élite. Van Goor heeft zich daarbuiten niet aan speculaties gewaagd, zodat zijn betoog nuchter en zakelijk blijft. Maar hij stimuleert wel tot het stellen van vragen: Waar kwamen de ongeveer 134 van de 239 met name genoemde leerlingen van het seminarium te Colombo, van wie geen gegevens bekend zijn over hun verdere carrière, terecht? Zij vormen ongeveer 56% van de groep die, door de jaren heen, te Colombo onderwijs genoot. Werden zij schoolmeesters, die tevens een soort bevolkingsregister moesten bijhouden, waaruit de rechten en plichten van de onderdanen bleken, of dienden zij de compagnie in andere functies? Op de kaartjes op pagina's 123 en 124 worden 139 scholen aangegeven. Men vraagt zich af hoeveel meesters van deze scholen een opleiding aan één van de seminaria ontvingen. In een appendix heeft Van Goor zoveel mogelijk de namen van de leerlingen opgenomen. Deze gegevens kunnen misschien verbonden worden met te verzamelen gegevens over het personeel in het veld: de schoolmeesters, de catechiseermeesters, de landpredikers en de proponenten.

De dissertatie, bijna uitsluitend op archiefmateriaal gebouwd, is een degelijke studie van het Nederlandse onderwijs op Ceylon, gezien vanuit de seminaria. Zij belicht een aspect van de VOC dat in vergelijking met politiek en handel wat verwaarloosd was. Dankzij de seminaria kon Ceylon predikanten leveren aan andere vestigingen van de compagnie. Bovendien werden er taalkundigen gevormd die christelijke geschriften in het Tamil, Singalees en Portugees vertaalden. De drukkerij in Colombo zorgde voor vermenigvuldiging. Ceylon was uniek in deze godsdienstig-culturele activiteiten. Van Goor heeft ze, naast de

RECENSIES

handelsactiviteiten van de VOC, de plaats gegeven die zij verdienen. De kooplieden van de compagnie hadden niet uitsluitend oog voor geldelijke, maar ook voor geestelijke baten.

H. K. s'Jacob

P. Th. F. M. Boekholt, *Het lager onderwijs in Gelderland 1795-1858* (dissertatie Rijksuniversiteit Groningen, Gelderse historische reeks; Zutphen: De Walburg Pers, 1978, 406 blz., f55,-, ISBN 90 6011 3942).

De laatste jaren is onderzoek naar de geschiedenis van het lager onderwijs in ons land meer in de belangstelling gekomen. Daarbij worden verschillende wegen gevolgd. Zo wordt in de vrij onlangs verschenen studie van mevrouw De Booy het lager onderwijs voornamelijk sociaal-economisch ontleed¹. Boekholt benadert het onderwerp, nogal traditioneel, vanuit politiek-bestuurlijk oogpunt. In zijn dissertatie richt hij de schijnwerper pp het grondgebied van de huidige provincie Gelderland (een kaartje van het betreffende gebied, waarop bijvoorbeeld de verschillende 'kwartieren' zijn aangegeven, ontbreekt helaas), en bekijkt de periode 1795 tot 1858.

Het jaar 1795 is als beginjaar gekozen omdat zich sinds de Bataafse omwenteling een aantal vernieuwingen in het onderwijs heeft aangediend. Om aan te geven vanuit welke situatie deze vernieuwingen zich ontwikkelden geeft Boekholt eerst een, nogal uitgebreide, schets van de onderwijswetgeving en de onderwijspraktijk aan het eind van de achttiende eeuw. De hier gegeven informatie bevestigt het reeds bekende beeld. Onderwijsgeven was het monopolie van de belijders van de gereformeerde godsdienst, de kerkelijke bemoeienis inzake de schoolwetgeving was groot, godsdienstonderwijs was het belangrijkste en de onderwijzer vervulde tevens kerkelijke functies. Ten aanzien van de mogelijkheden die er eind achttiende eeuw voor de jeugd waren om een school te bezoeken wil Boekholt zich zeker niet te negatief uitlaten. Volgens hem waren die er wel, ook voor arme kinderen, onder andere omdat men in Gelderland deze kinderen 'om niet' onderwijs gaf. Natuurlijk zegt het feit, dat er onderwijsmogelijkheden waren, nog niet veel over bijvoorbeeld de kwaliteit van het onderwijs, of over de vraag of de kinderen de school regelmatig en het hele jaar door bezochten. Maar we kunnen wel concluderen dat 'een groter deel van de toenmalige jeugd dan meestal wordt aangenomen, wel ooit in hun leven een school aan de binnenkant gezien heeft' (52). Jammer genoeg gaat schrijver nauwelijks in op de vraag welke houding ouders ten aanzien van het onderwijs aannamen. Juist hun medewerking was een eerste vereiste wilden kinderen van de geboden onderwijsmogelijkheden gebruik maken.

Op hetgeen in de achttiende eeuw gegroeid was werd in het begin van de negentiende eeuw voortgebouwd. Afgezien van pedagogisch-didactische vernieuwingen - schrijver excuseert zich in zijn inleiding voor gebrek aan deskundigheid op dit terrein en laat een bespreking van deze aspecten achterwege — bracht het begin van de negentiende eeuw geen fundamentele vernieuwing van ons onderwijsstelsel. Veranderingen kwamen er wel. Boekholt noemt kenmerkend onder andere de sterke nadruk die werd gelegd op de noodzaak van verdergaande veralgemening van het onderwijs, en het feit dat de burgerlijke overheid condities schiep die een verbetering van de onderwijssituatie tot gevolg hadden.

De hoofdmoot van het boek is gewijd aan dit proces van veranderingen in Gelderland. Hierbij wordt steeds aandacht geschonken aan de formele inhoud van een bepaalde rege-

1. E. P. de Booy, *De Weldaet der scholen. Het plattelandsonderwijs in de provincie Utrecht van 1580 tot het begin der 19e eeuw* (Stichtse historische reeks; Haarlem: J. H. Gottmer, 1977).